

sententiam trahere, cui omnis retro antiquitas adversatur. In obscuris enim, ut docet idem Paulus, iuspicari solet quod verisimilius est, aut quod plerumque fieri solet.

Scio uti vos solere quodam loco Ciceronis, seu potius M. Cælii ad Ciceronem scribentis, ex quo colligis, cum tempora divisisse in ante et post kalendas, quia is refert, dixisse Pompeium, *se ante kalendas Martias non posse sine injuria de provinciis Cæsaris statuere, post kalendas Martias se non dubitaturum* (Cicero, lib. viii ad Famil. Epist. 8). Verum cum locus ille sit temporis indeterminati et indefiniti, nullo pacto juvat opinionem vestram, neque eam labefactat, quam ego tuor. Nemo enim distinetur, quin dici optime possit, rem quamquam non posse agi ante kalendas, posse agi post kalendas. Sed istud non probat, dies qui sequuntur post kalendas, consuesse conjungi cum kalendis, ita ut exempli causa quæ acta sunt 41 idus Januariæ, dici quoque possint acta post 10 kalendas Januariæ.

At Plutarchus in vita Ciceronis ait, eum natum *ἡμέρα τρίτη τῶν νέων καλανδῶν*, idque Franciscus Fabricius verit post diem tertium kalendarum Januarii, quia ex Cicerone ipso et A. Gellio constat, eum natum tertio nonas ejusdem mensis. Ergo dies tertius nonarum est etiam tertius kalendarum. Fateor, diem tertium nonarum eundem esse cum tertio post kalendas. Sed quamvis Fabricius locum Plutarchi sic interpretatus sit, ut dixerit, Ciceronem natum esse post diem tertium kalendarum Januarii, istud causæ nostræ non officit, quia Fabricius non habet auctoritatem antiquitatis, adeoque nullius momenti est ad ostendendum, dies qui sequuntur post kalendas, adungi solitos kalendis in computatione dierum. Plutarchus, homo Græcus, Græco more locutus est, Cicero et Gellius Latino; et Ciceronem Latine de se scribentem sequi malo, quam Plutarchum Græce de Cicerone loquentem. Quamquam nec ipsa Plutarchi verba admodum favent vestræ opinioni, cum ex ipsis nihil aliud colligi possit, quam Ciceronem natum esse die tertio nonarum kalendarum, quæ cœperant, seu potius desierant prima die mensis Januarii.

Objicitur etiam nobis auctoritas Caii jurisconsulti, cujus hæc sunt verba: *Post kalendas Januariæ die tertio pro salute principis vota suscipiuntur*. Quo loquendi modo intelligi tertium diem nonarum Januarii, tu recte observas. Verum huic objectioni jam satisfactum a me est in disputatione de die natali Ciceronis, et certum præterea est, hæc Caii verba non pertinere ad hanc nostram controversiam. Non dicit enim, *Post tertium kalendas Januariæ*, ut necesse esset eum dicere ad fulciendam opinionem vestram: sed *Post kalendas Januariæ die tertio*. Quod nos ultro concedimus verum esse.

Antequam huic disputationi meæ finem imponam reddendum esse mihi video ad postremam partem loci Paulini, quam satis scio mihi posse opponi etiam post omnia illa, quæ a me dicta huc usque sunt. Nam tamenetsi mihi concedatis, his duobus loquendi modis, *Ante diem decimum kalendarum, Post diem decimum*

A *kalendarum*, unum eundemque diem demonstrari, semper tamen verum erit, neutro eorum significari diem undecimum kalendarum; hincque colligetis, veriore esse lectionem, quam vocant negativam. Fateor, hanc difficultatem esse magnam, eique facile responderi non posse. Verum cum illa nullum detrimentum afferat causæ nostræ, sed illam potius confirmare videatur, in eam ultra inquirere non est animus; cum, si negativam lectionem ut veram assumimus, sic capienda putem verba Pauli, ut dicere voluisse videatur, hinc colligi posse, his duobus loquendi modis intelligi diem decimum kalendarum, prout Romani numerare consueverant, quia neutro undecimus significatur. Et sic propositio negativa convertitur in affirmativam.

Abunde, ni fallor, ostendi, quænam sit verior explicatio verborum Pauli, quæ viros doctissimos exercuerunt. Ut vero probationes meas cumulem, afferam etiam auctoritatem Lactantii; et quemadmodum testimonio Pauli usus olim sum, ut ostenderem discrepantiam verborum Lactantii nullam importare repugnantiam, ita nunc Lactantii verbis utar, ut evincam nullam esse contradictionem in verbis Pauli. Nam cum utriusque par omnino similisque sit sermo, manifestum est, eos lucem a se invicem mutuari, et quæ obscura in uno eorum sunt, alterius ope posse fieri clariora. Ait ergo Lactantius in libro quarto divinarum Institutionum, c. 10, Christum cruci affixum fuisse a Judæis *ante diem decimum kalendarum Aprilium*; in libro vero de Mortibus persecutorum, eum cruciatum fuisse ab iisdem Judæis *post diem decimum kalendarum Aprilis*. Tu vero, vir clarissime, censes horum loquendi modorum sensum esse diversum, et priore quidem intelligi debere diem vigesimam tertiam Martii, posteriore decimam Aprilis. Ego vero a te peto, utrum probabile sit Lactantium, virum doctum et eruditum, sibi metipsi contraria et contradicentia scripsisse; præsertim cum ejus ætate persuasum vulgo esset, Christum passum esse die decimo kalendarum Aprilis, nullus hætenus scripsisset, passum esse die decima Aprilis? Huic argumento non puto quemquam posse obstiti, cum sit robustissimum et validissimum, adeoque affirmari posse credo absque ullo periculo, Lactantium his duobus loquendi modis eandem omnino rem exprimere voluisse, nimirum Christum cruci affixum die vigesima tertia mensis Martii. Quod si ita est, ut certe est, jam constat, verborum quoque Pauli unum eundemque debere sensum esse, et priore posterioreque modo intelligi debere diem decimum, qui antecedit kalendas, nullo modo decimum, qui subsequitur kalendas.

Hæc apud te, doctissime vir, ad defensionem opinionis meæ peroravi quanta potui brevitate. Tui deinceps, ut initio dicebam, judicii erit constituere, quid censendum sit de toto isto negotio; meque pro tua humanitate in viam revocabis, veriora monstrando, si forte me limitem veritatis excessisse cognoveris. Interim vale, et me semper ama tui nominis studiosissimum.

Lutetiæ-Parisiorum 4 idus Apr. 1634.

JOANNIS COLUMBI NOTÆ IN LACTANTIUM.

Præillustri et amplissimo viro D. Gisberto Cupero, ab ordinibus Transilvaniæ ad illustrissimorum et præpotentium fœderatorum Belgii ordinum generalium conventum delegato, inclytæ reipublicæ Daventriensium consuli, Joannes Columbus.

S. P. D.

Licet in patria quoque mea gaudeam dari magnas

et illustres animas, quæ bonas litteras ament et recipiant perbenigne, modisque multis conatus etiam meos foveant atque ornent; præsens tamen hoc opusculum sua sponte ab hoc solo, trans mare nimirum, et in sinus tuos, vir amplissime, evolare dicam, an redire festinabat. Ego certe nisi hoc, quicquid est, tibi misissem primo, nomenque tuum

illustrissimum frons ipsa ut praeferret, curassem, gravia quidem crimina aliquot effugere vix posse mihi videbar. Nam aut plagiarius forem, cum debito tibi corpori injecissem manus; aut peculatu quodammodo tenerer, vel etiam scelere quadruplatoris additis existerem, si tot praeclaras res tuas, publicis destinatas usibus, privatum sub titulum avertissem. Animi quidem ingrati notam, bonis omnibus aequae invisum ac detestabilem, nequaquam evitasset, tibi, operaque et auxilio tuo profectus hic meus nisi referrem acceptos. Nondum mihi satis certum fixumque erat editionis consilium, cum in modo scriptum hoc Lactantii laudans, modo emendationes meas, alias probans, alias regens et reducens in viam, observationes denique tuas communicans, quae per se etiam ac solae quantumvis editioni meae conciliarent pretium, ut insisterem coeptis perfecisti. Atque haec inter maximas curas et negotia, quibus populorum salus continetur, quibusque te muneri amplissimi partes plerumque distinguunt, mei causa facere non gravatus es. Denique editionis Britannicae exemplum, diu, sed frustra nostris a bibliopolis expectatum, a publico tabellario mihi ut afferretur, per consuetam tibi beneficentiam effectum est. Non mirum igitur, si nemini priusquam tibi qualescumque has curas meas, imo et tuas multo feliciores, totumque adeo opusculum hoc constitui mittere: fas etiam et aequum fuit, primo ex aditu lectoris, quid cuique debitori sint, ut cognoscere. Ceterum editio ipsa si minus elegantiae tuae satisfaciat, oro absentiae meae condones; per quam praeterea vereor factum esse, ut quaedam serius missa dilata sint in tempus aliud. Hoc vero fore propediem, quo liceat et illa proferre in lucem, spei nonnihil superest. Nihil certe eorum vitio meo perisisse, quorum me participem facere dignata est summa bonitas tua, dum vivam, notum testatumque facere, Deo bene juvante, laborabo. Vale, vir insignis, et conatus meos consue boni. Scrib. Upsalæ, prid. kal. Jul. ann. 1684.

LECTORI BENEVOLO S.

Ex quo tempore vir quidam illustris hoc opusculum, cui Lactantium auctorem non dubie videbatur inscribere, libros inter publicam in lucem tunc procedentes non gravabatur mihi indicare, arsisse me fateor studio non levi penitus illud cognoscendi. Cumque tandem, ut una cum cæteris a Cl. Baluzio editis voluminibus afferretur, perfecissem, res expectationi non male respondere, nec a candido illo et terso orationis Lactantiana filo scriptio haec abhorrere visa est; multaque alia, praesertim vero raritas rerum, et cum narrationibus aliorum vel fida convenientia, vel discrepantia etiam minus nonnunquam suspecta, fidem aliquam faciebant, mercem non vanam tanto sub nomine venditari. Sed et genus hoc apud antiquos usurpatum reperisse me putabam; ut in tribus illis C. Fausti libris, quibus ille narravit exitus occisorum, aut relegatorum a Nerone, quos C. Plinius minor lib. v Epist. 5, *subtiles, diligentes, et Latinos* vocat, atque inter sermonem historicumque medios Idque genus Trebellius Pollio secutus etiam videtur, qui scriptos sibi libros plures, non historico, nec deserto, sed pedestri eloquio ait, satis quidem modeste. Agnovi praeterea quaedam desumpta ex libris biblicis, secundo praesertim Macchabæorum (quem librum post Christi tempora confectum arbitror, temporibus persecutionum: fidem ejus certe in historiis laborare diu est, cum notaverunt eruditi); item ex B. Cypriano Patrumque aliis, non pro facultate mea passim indicare studium hoc opusculo, quod B. Hieronymus in *persecutione* designat, quomodo ipse paulo ante, si Deo volente, si meas in eisdem frustulamentis, quod a me, seculum arceat, seu de

A. Nogis Corjalium lib. viii, c. 20, p. m. 648: *Libellus*, inquit, qui de exitu tyrannorum inscriptus est, quid de tyrannis sententiam plenius poterit aperire, diligenti tamen compendio, etc. Sed ille libellus an exstat, satis liquido me non scire fateor; si exstat, spero inde lucis nonnihil accessurum huic praesenti. Contendenti mihi praeterea haec cum Lactantianis jam olim vulgatis pluscula fateor occurrisse, quae convenire videntur: ex quibus ea, quae minus operose poterant excerpti, locis apposui (si quid video) aptis et perquam similibus; ut horum sylvula, vel judicium ex collatione facere volentibus praesto esset, vel juventuti prodesset, una cum rebus memorabilibus sermonis ubique purioris venanti vestigia. Nequeo tamen dissimulare, usque et usque oggessisse auribus sese veterem Epimarchi cantilenam, *Nōpe καὶ μέγιστα ἀπιστεῖν*. Imprimisque optabam, uti me de manuscripto tantum servante thesaurum plura docuisset C. Baluzius; praesertim ubi lauerit antehac, et ejus hominis, aut societatis armario relicto, in illustrissimi Colberti migraverit bibliothecam. Obversabantur animo etiam cogitationes aliae huc fere ducentes. Illam orationis Lactantianae imaginem forsitan labore summo adumbratam; illos rerum insignes apparatus, quasi scenam quamdam ad captandos applausus, videri posse compositos. In ipso codice quaedam arte sordidata, arrosa, perlata, omnia ad ementiendum vetustatis habitum. Jam olim similes fabulas dedisse ambitionem illorum, qui otio abundantes, vel effingere aliena ingenia et facultates, vel sub eorum nominibus illudere aliorum credulitati gestiebant. Haec et alia hujus generis prope victa tamen fateor ab iis, quae parti favebant adversae. Videbam Cl. Baluzii fidem et candorem, non minus quam eruditionem, a viris emunctae naris laudari. Viros dein laudis rare huc magis propendere deprehendi, ut ludos hic tales fieri minus credant. Plurimum quoque valuit rerum alibi non temere inveniendarum (de quibusdam loquor) praestantia, aliaque non levis momenti. Quibus sultus ereciusque institui coeptis, et ut aliquid etiam his quod haberent, darem, qui sublatis vetustatis maculas, et alia ejus generis, pene eodem loco ponunt, quo reduvarum et praesegnum curam. Verum haec celerius deproperata, postquam illustrissimi D. Cuperi epistolae advenerunt, tandemque etiam Oxoniensis editio, saltem paucos, et harum rerum magis gnaros, criticas velitationes non rejecturos confusus, ea perfecit, quae hic vides. Fruere his, si videatur, mihi lector; majora autem et magis exquisita ab his expecto, quibus senescentia jam litterarum studia majore successu reducere ac reformare datum est. Quos inter celeberrimum Grævium habes, cujus in hoc opusculum emendationes promissas avidè et prope impotenter expecto. In memorata editione Britannica non tam doleo quaedam D. Cuperi meisque conjecturis praerepta, quam laetor, et his ipsis, concurrentibus magnorum hominum studiis, accedere robor et fidem, scriptoque ipsi auctoritatem. Emendationes illas nunc excerpti non vacat; fiet hoc, uti spero, prope diem, atque in schedio pluribus eas impertiar. Adolescentes vero ne quid erroris ex his imbibant, si quando hic auctor nimium in studium armorum et militiae, quod in Diocletiano necessarium fuit, invehitur, meminerint, Lactantium alibi gravissimo errore bella inter Christianos in totum damnare. Vide lib. vi, cap. 20, p. 648. Quis igitur eum in re tam absurda sequi velit ducem? Sed de his fortasse alibi agam pluribus. Interim vale, mi lector, et quam expectas ipse ab aliis, mihi, sicubi lapsus sum, veniam indulge.

DE LIBRO HOC TESTIMONIA ET JUDICIA ALIQUOT.

Hieronymus in *eccles. scriptorum Catalogo*.
Inter cætera Lactantii opera, memorat *De Persecutione librum unum*. Sequatur Hieronymum Fre-

culphus, Honorius Augustodunensis, Abbas Trithemius, A et alii.

Ex litteris Nicolai Heinsii, datis Vianæ ad Leccam, anno 1680, a. d. 20 Jan., ad J. C. Upsaliam :

« E Gallia libros complures haudquaquam contemnendos nuper accepi, atque in his elegantissimum Lactantii libellum de ferali ac violento exitu Cæsarum Romanorum, qui ab imperio Neronis ad sua tempora Christianos essent persecuti. Hunc Cl. Baluzius Miscellaneorum suorum volumini insertum primus publicavit. »

Ex litteris Gisberti Cuperi ad Constantinum Hugenium, celsissimo ac serenissimo Arausionensium principi a secretis, a. d. 5 Cal. Jan. anno 1682 :

« Lactantii ille liber elegans admodum est ; et quia novitate rerumque clarissimarum diversitate mihi placebat mirum in modum, cœpi varia loca diligentiori examine excutere, etc. »

Idem in litteris ad J. C. scriptis Hagæ Com. 5 non. Oct. anno eodem :

« Quod de Lactantio edendo cogitas, recte facis ; est enim libellus ejus dignus qui ab adolescentibus legatur etiam, ut jam a teneris videant, *Christum Deum* ter optimum et ter maximum, verum esse *Sospitorem, Defensorem, Propugnatorem, Tutatorem et Conservatorem* (qui tituli eminentis Gentilium diis dantur immerito (Ecclesiæ, quam sanguine suo redemit. »

Stephanus Baluzius in Præfatione Miscellaneorum libri secundi :

« Damas, Lector, secundum Miscellaneorum nostrorum librum, in quo primum jure meritoque locum obtinet liber Lactantii de Mortibus persecutorum,

nunc primum editus ex vetustissimo codice manuscripto bibliothecæ Colbertinæ ; de cujus libri præstantia non opus est plura dicere in præsentiarum, cum abunde huic argumento satisfactum sit in Notis ad illum nostris. »

Idem initio notarum :

« Inter multos ac varios codices manuscriptos, quos vir litterarum ac litteratorum amantissimus, et in omni genere laudis excellentissimus, *Joannes Baptistæ Colbertus*, in publicam studiorum utilitatem ex omni Europa, Asia, Africa comparavit, repertus est unus auro contra æstimandus, in quo continetur *Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii liber de persecutione*, etc. »

Ludovicus Moreri in *Lexico Historico*, edito Gallica lingua Lugduni, anno 1684 :

« M. Baluze a publié dans le 2e volume de ses *Mélanges* un traité de Lactance, que nous avons perdu. C'est le livre à *Donat Confesseur*, *De Mortibus persecutorum*. Il y a ajouté de très-belles Notes de sa façon. »

Antonius Pagi in *Dissertatione Hypatica seu de consulis Cæsareis*, hujus libri testimonia passim vocat ad partes, neque usquam quin sit Lactantii dubitat.

Ex Præfatione ad lectorem, in editione Oxoniensi :

« Exhibemus scilicet Lactantii nostri librum de Mortibus persecutorum, auro contra æstimandum, quem per plus mille annos desideratum eruditissimi Baluzii studio nuperrime recepimus. Eumque male multatum et lacunis sæpius hiulecum, partim ex nostris, partim doctissimorum virorum, episcopi Asaphensis et Isaaci Vossii, conjecturis subinde restitimus, etc. »

NOTÆ JOANNIS COLUMBI

IN LIBRUM

DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

IN TITULUM.

L. Cæcilii Lact. Firm. Secutus hic sum, ut in ple-risque cæteris, editionem Parisiensem, in qua auctor non L. Cælius quemadmodum in vulgatis antehac operibus, sed L. Cæcilius Lactantius Firmianus appellatur. Hoc ita mutatum est a Cl. Baluzio, vetusti illius codicis bibliothecæ Colbertinæ auctoritate, qui scriptum hocce nobis servavit ; titulum autem hunc præfert : *Lucii Cæcilii incipit liber ad donatum Confessorem, de Mortibus persecutorum*. Suffragatur ejusdem bibliothecæ codex alius, in quo cætera Lactantii, quæ quidem habemus, opera extant, ubi similiter vocatur L. Cæcilius Lact. Firmianus.

Ad *Donatum Confessorem*. Cui liber etiam de Ira Dei, a B. Hieronymo impense laudatus, inscribitur. Cæterum quis hic fuerit ex tanta multitudine eorum, qui memorantur hoc nomine apud veteres, difficile dictu est. Cum tamen infra cap. 16, et 35, novies tormenta cruciatusque varios ob cælestem veritatem passus, sex item annorum carcere detentus, nec tamen victus dicatur, illustris temporum illorum confessoris laude merito eum a Baluzio celebrari constat. Confessores enim appellabantur ea tempestate martyres, ut Tertullianus vocat, designati, nempe qui diris vexati modis, in confitendo nomine Christi foriter persistebant, nondum tamen ad mortem rapti. Unde B. Cyprianus epist. 52, ad Antonianum, *Presbytero, Moyse*, inquit, *tunc adhuc confessore, nunc etiam martyre subscribente*. Hodie Pontifici Romano additi *Confessores* vocant, nullis quidem per-

C secutionum turbinibus agitato, præ reliquis tamen mortalibus, ut isti quidem autumant, vitæ sanctitate conspicuos.

De *Mortibus persecutorum*. *Mortes* in numero multitudinis Tullio cæterisque notæ optimè scriptoribus esse frequentatum, Vossius de *Analogia*, lib. 1, c. 40, et Baluzius initio notarum ad hunc librum, exemplis docuere plurimis. Quibus addi possent haud pauca, si foret opus ; ut illud Prudentii *περι Στεφ.* hymno v :

Nil ista vis exercita
Tot noxiarum mortibus
Agone in isto proficit ;
Ars et dolorum vincitur.

Imo et illud Lactantii lib. vii, c. 10 : *Nam sicut duæ vitæ propositæ sunt homini, quarum una est altera animæ, ac altera corporis, ita mortes duæ propositæ sunt.*

IN CAPUT PRIMUM.

D *Audivit Dominus orationes tuas*. Respexit, ut opinor, illud II Macchab. 1, 5 : *Exaudiat orationes vestras, et reconcilietur vobis.*

Pro fidei suæ meritis. Joan. Vorstius ad Sulpicii Severi sacram historiam, quem librum Sulpicii recte et utiliter lectitant adolescentes, lib. 1, c. 23, et quidem ad verba, *merito fidei noctem apertis*, hæc annotavit : Quot auctor Ep. ad Hebr. toties dicit, *πίσται, fide*, itemque *διὰ πίστεως, per fidem*, id noster dicit, *merito fidei*. Et vox merito lore *καρῆδης*, ut in illo cap. 12 : *Benedictionis merito majorem minori preposuisset*, id est *benedictione*, vel *per benedictio-*